

אדר התשע"ז

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

הכתב בו נכתבו הלוחות וספר התורה
לפרשת כי-תשא

1. אותיות סופיות ותלויות - האותיות ס ו-ס חלולות ובאופן טבעי הן היו אמורות ליפול. בנס, החלק הפנימי של אותיות אלו היה תלוי באוויר.
2. כתב דו-צדדי - למרות החקיקה מצד אל צד, שגורמת לחשוב שהאותיות נראו כראוי מצד אחד ומהצד השני הן נראו הפוכות – ניתן היה לקרוא את עשרת הדברות שעל הלוחות משני הצדדים.

את חז"ל העסיקה השאלה באיזה כתב נכתבו הלוחות והתורה, האם בכתב העברי הקדום (כתב דְעָץ) או בכתב האשורי ("המרובע"), שאת תחילת השימוש בו מייחסים לעזרא הסופר יש בתלמוד מקורות הנראים סותרים בעניין זה, ובעקבות התירוצים השונים נחלקו הדעות.

5. **בירושלמי (מגילה פ"א) נאמר:**
"רבי יוסי אומר ראוי היה עזרה שתינתן תורה על ידו אלא שקדמו דור משה אף על פי שלא ניתנה התורה על ידו אף הוא ניתן כתב ולשון על ידו ... רבי נתן אומר בדעך ניתנה התורה ... רבי אומר אשורית ניתנה התורה וכשחטאו נהפך להן לרעץ וכשזכו בימי עזרא נהפך להן אשורית"

בגמרא שלוש דעות. לפי הפשט רבי יוסי ורבי נתן סוברים שהתורה ניתנה בכתב העברי העתיק, ולעומתם רבי סובר שהתורה ניתנה בכתב אשורי, אח"כ החליפו לכתב העברי העתיק ובתקופת שיבת ציון חזרו לכתב המקורי.

מדברי רב חסדא במסכת שבת עולה שהאותיות מס סופית וסמך סוגרות מעגל שלם, ואם כן מדובר ב מ"ם וסמ"ך של הכתב שלנו, האשורי, כי בכתב העברי העתיק אותיות אלו אינן סוגרות מעגל.

לאחר מעמד מתן תורה בו ניתנו לעם ישראל עשרת הדברות, עלה משה להר שם שהה ארבעים יום. ללא מזון וללא שתיה ולמד את התורה מפי הא-ל.

1. **כך מלמד הבבלי, ברכות ה ע"א:**
אמר רבי לוי בר חמא, אמר רבי שמעון בן לקיש: מאי דכתיב 'ואתנה לך את הלוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם' (שם' כד 12, י"ב) 'לוחות' אלו עשרת הדברות, 'תורה' זה מקרא, 'והמצוה' זו משנה, 'אשר כתבתי' אלו נביאים וכתובים, 'להורותם' זה תלמוד, מלמד שכולם נתנו למשה מסיני.

בפרשה מתואר שכשמקבל משה את שני הלוחות האבן חקוקים עליהם עשרת הדיברות – משני הצדדים.

2. **שמות ל"ב ט"ו:**
טו ויפן וירד משה, מן-ההר, וישני לחת העדת, בידו: לחת, כתבים משני עבריהם מזה ומזה, הם כתבים. טז והלחת מעשה אלקים, המה; והמכתב, מכתב אלקים הוא--חרות, על-הלחת.

כשהלוחות בידו ירד משה מן ההר. בהיעדרו העם נכשל בחטא העגל. בתגובה, השליך משה את הלוחות לארץ והן נשברו. משה שב להר, ולאחר ארבעים ימי תחנונים, בראש חודש אלול, נאמר לו ע"י הבורא לחצוב לוחות נוספים עליהם יחרטו שוב את עשרת הדברות.

3. **כמתואר בשמות, לד א:**
"פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים, וכתבתי על הלוחות את הדברים אשר היו על הלוחות הראשונים אשר שברת."

כאשר במשכן, הונחו הלוחות הראשונים השבורים, והלוחות השניים בארון.

4. **במסכת שבת, (קד א) דנים בנס שהיה בלוחות:**
"אמר רב חסדא מ"ם וסמ"ך שבלוחות, בנס היו עומדין"
האותיות היו חקוקות מצד אל צד, ונראו משני הצדדים, דבר שיצר שתי בעיות שנפתרו בדרך נס:

הכתב היה ערך תרבותי ואף מקודש. איש לא ראה תועלת או ערך בהשכלה נרחבת להמוני העם, והכתיבה נשארה נחלת האליטות.

סביב המאות הראשונות לאלף השני לפנה"ס, באה שיטה חדשה שנוצרה לדעת החוקרים בתחום התרבות המצרי. ממצאייה שאבו השראתם מההירוגליפיים המצריים, אלא שהם ניצלו את הסימנים בצורה שונה. כל סימן קיבל את הערך של העיצור הראשון של מילה שמת המיוצגת בצירוף המצרי.

לדוגמא: ציור גלי היס, המסמלים מים, נהגה במצרית "ני"; השמי הקדום קרא אותו כ"מים", וסימן בו את העיצור "מ". וכך נוצרה מערכת בת קרוב לשלושים סימנים בלבד, שייצגה קרוב לשלושים עיצורים של שפה שמית קדומה כלשהי, שאין החוקרים מכירים לאשורה. מכתב זה שרדו דוגמאות מעטות בלבד לאורך מאות רבות של שנים. אבל מהן ניתן לזהות, כי הסימנים הלכו ועברו הפשטה, איבדו את ציוריותם ועם הזמן גם התמעטו.

7. **כותב ד"ר משגב:**

לקראת סוף האלף התייצבה מערכת בת עשרים ושנים אותיות במרחב הכנעני, שעדיין שמרה על כמה מתכונותיה הציוריות. ככל הידוע לנו היום, מערכת כזו מתאימה לשפה הפיניקית, שדוברה בממלכות כנען הצפונית של חוף הלבנון הפיניקי, ואולי גם בדרומיות. השפה העברית, לעומת זאת, השתמשה ככל הנראה ביותר עיצורים. עד היום הזה אנו משתמשים באות ש' כדי לייצג שני עיצורים נפרדים – שין שמאלית ושין ימנית, שכבר איננו יודעים בבירור מה היה ההבדל ביניהם, ראיות שונות מצביעות על כך שעוד בימי הבית השני שמרה העברית על עיצור ח'... ועל ע' וילונית... למרות שבכתב לא היה הבדל בין לבין הח' והע' הגרוניות. הווה אומר, דוברי העברית אימצו להם כתב שלא התאים לשפתם במאת האחוזים (למעשה כך הוא המצב כמעט בכל שפות העולם עד היום, כמעט אף שפה לא משתמשת במערכת כתב המתאימה לחלוטין לעיצורי השפה המדוברת בפי הכותבים. גם עם הקמת ממלכת ישראל לא פסק השימוש במערכת זו, וראיות מן הזמן האחרון, דוגמת האוסטרקון מחירבת קיאפה, מעידות כי הכתב הכנעני הציורי הזה שימש גם את מינהל הממלכה הצעירה.

קובע ד"ר משגב כי לקראת אמצע המאה העשירית לפנה"ס – ימי שלמה – חדרה לארץ שיטת כתב חדשה. אותם עשרים ושנים סימנים ציוריים השילו סופית את צורתם הציורית והפכו לסדרת סימנים לינאריים פשוטים, בני שלש ארבע משיכות קצרות בלבד, בכיוון כתיבה אחיד מימין לשמאל.

6. **בניגוד לכך, הגמרא בסנהדרין (כא) מביאה את דברי מר עוקבא ומר זוטרא:**

בתחלה ניתנה תורה לישראל בכתב עברי ולשון הקודש, חזרה וניתנה להם בימי עזרא בכתב אשורית ולשון ארמי. בירו להן לישראל כתב אשורית ולשון הקודש

גם הפרשנים בדורות המאוחרים יותר נחלקו בעניין זה: לדעת רש"י והתוספות הלוחות וספרי התורה הראשונים נכתבו בכתב העברי העתיק.

הריטב"א סובר שהלוחות וספר התורה הראשון נכתבו בכתב אשורי בעוד יתר הספרים בתקופת התורה נכתבו בכתב העברי העתיק.

דעת המהר"ל היא שרק הלוחות נכתבו בכתב אשורי, בעוד כל ספרי התורה נכתבו בכתב העברי העתיק.

לדעת הרדב"ז: רק הלוחות הראשונים, שנשברו נכתבו בכתב אשורי בעוד הלוחות השניים והתורה נכתבו בכתב העברי העתיק.

ד"ר חגי משגב (מרצה למקרא ולימודי א"י באוני' העברית, מכללת הרצוג וגבעת וושינגטון) מתאר את המחקר האפיגרפי לגבי הכתבים שהיו קיימים בימי מתן תורה והתפתחותם, העוקב כ 5000 שנה אחרי הכתב בעולם "התרבות".

לפי החוקרים, בסוף האלף הרביעי לפנה"ס נוצר הכתב הראשון, כנראה בערים השומריות שלגדות המפרץ הפרסי. בתחילה היה זה כתב תמונות: כל סימן ייצג מושג.

בשלב הבא, שאותו פיתחו שבטים שמיים שהתיישבו באותם אזורים ודיברו אכדית, הפכו הסימנים, שעתה כבר היו רק אוסף תווים דמויי יתד שהוטבעו על לוחות טין (מכאן הביטוי "כתב יתדות), לסימני צליל, ולא מילה שלמה.

הצליל היה רכיב הגיה: הברה שלמה או תנועה. כך בבת אחת ירד מספר הסימנים מאלפים למאות.

בד בבד, ואולי מאוחר מעט יותר, נוצר כתב דומה בעמק הנילוס, אלא ששם הורכבו הסימנים מציורים של ממש. עדיין כל סימן ייצג צליל, אלא שבמצרים כל סימן ייצג קבוצת עיצורים – מאחד ועד ארבעה; מסביר ד"ר משגב כי עד היום אין לנו ביטחון בצורת ההנעה (או: הניקוד) של צלילים אלה. כתב זה נודע בשם כתב הירוגליפי, ואנו נוהגים לכנותו "כתב החרטומים".

כותב ד"ר משגב:

"שושלות התחלפו, ממלכות קמו ונפלו, אך יושבי שני האזורים שמרו את מסורתם, והתפתחויות, אם חלו, היו פנימיות בלבד. במצרים חדל כתב החרטומים לשמש רק עם בוא התקופה הרומית.

קובעת שהוא מקודש, גם אם בעבר היה אחרת, ואף אם הלוחות עצמם היו כתובים אחרת.

ביחס ההלכה אל הכותים/ השומרונים, ניתן להבחין בשתי תקופות, הנבדלות בעיקרון שלפיו נידונו הכותים - הוא העיקרון, ששימש קנה מידה לקרבם או להרחיקם. העיקרון הוא תורת הכותים. כלומר יחסם הדוגמתי אל המצוות והפירושים שהם מפרשים אותן לפרטיהן.

בזמן היות בית המקדש ומעט אחריו סמכו חז"ל על הכותים בכל הדברים שהחזיקו בהם להתנהג כיהודים. במקביל הטילו עליהם הגבלות וסייגים בעניינים שבפרטיהם היו חלוקים על ישראל, כגון עירוב שאין כותים מודים בו כלל, וכגון טהרת האישה שבחלק מהלכותיה לא נהגו כישראל.

כמו כן הובדלו הכותים בכל הדברים הקשורים בפרשת בית-הבחירה - הר גריזים (קורבנות, ברכות - שמא בירך לשם הר גריזים, וכיוצא בהן) ובעיקר בשטח האישות והיוחסין, שבו הוקמה מחיצה בין שתי האומות מתחילת פירודן.

כמו כן, לא התייחסו אליהם באמון בעניינים שאינם מוחזקים בידיהם, כגון טומאות מדברי סופרים וכיוצא בהן.

מובן מאליו שבדברים הנ"ל הסתייגו חכמי ישראל מהם למן הימים הראשונים ולגביהם לא היה כוחם יפה כמעט מכוח נוכרים.

התקופה השנייה, תקופת "קלקול הכותים" בעיני חז"ל מתחילה בימי רבן גמליאל ורבי עקיבא. לדעת חז"ל הכותים פורקים עול תורה ופורצים גדרים שגדרו קדמוניהם.

לפיכך נוצר העיקרון החדש שדרש התבוננות במנהגי כותים וצורת חייהם, על אילו מצוות הם מקפידים עדיין, ובאילו הם מזלזלים, ובהתאם לכך נקבעה הלכה. מכיוון שאין אלו דברים קבועים וקיימים, הרי ההלכה הלכה ונשתנתה והחמירה מדור לדור.

אבי עיקרון זה, רבי עקיבא, התחיל להחמיר בכותים ולחשוך בהם אף במצוות שהחזיקו בהן.

דעת רבן גמליאל לא הייתה נוחה משיטת רבי עקיבא ורק בעל כורחו הסכים לו במקצת.

תלמידי רבי עקיבא- אבות המשנה- הוסיפו ללכת בדרכו. בתחילה החמירו על יינם ופירותיהם ולבסוף אסרום לגמרי וגם בעניינים אחרים גזרו עליהם גזרות והבדילו אותם מישראל.

כיוון זה ניכר בייחוד בדברי רבי שמעון ורבי מאיר ותלמידו רבי שמעון בן אלעזר, המרבה לטפל בבעיות הקשורות בכותים והריהו בקי גדול בפרטיהם (הוא דן

כתב זה נודע בשם "הכתב הפיניקי", שאומץ על ידי הישראלים והחליף את השיטה הכנענית שנהגה עד אז. מספר האותיות כמובן לא גדל.

כותב ד"ר משגב :

מכאן והלאה התפתח הכתב הזה התפתחות פנימית בתוך ארץ ישראל. הכתובות המפורסמות, כגון כתובת מישע וכתובת השילוח או חרסי שומרון ומכתבי ערד של ערב החורבן, נכתבו כולם בכתב זה (שכמובן גם הוא התפתח במהלך השנים, אולם שמר על צורתו הבסיסית). זהו הכתב הידוע בשם "הכתב העברי".

...בבוא עידן האימפריות, החליטו האשורים והבבלים, ובעיקר הפרסים, לאמץ את הכתב הארמי לצרכי מינהל הממלכה. באימפריה הפרסית תפס הכתב הזה מקום מרכזי בתכתובות המרובות בין חלקי הממלכה, והפך למעשה לכתב הרשמי של כל מערב האימפריה הפרסית, שכלל את כל המזרח התיכון של היום.

על כן, שבי ציון, שגלו מיהודה כשכתב עברי בידם, חזרו מהגלות וכתב ארמי חדש בידם.

מסביר ד"ר משגב את מחלוקת התנאים בסנהדרין שראינו קודם, לגבי עזרא, שאף על פי שלא ניתנה תורה על ידו נשתנה על ידו הכתב, שהכתב החדש המכונה "אשורי", הוא בעצם הכתב הבינלאומי של תקופתו.

חידושו של עזרא, לדעת החוקרים אינו אימוץ הכתב, היות וזה היה תהליך שאיננו תלוי בו, אלא החידוש העיקרי הוא שיש לכתוב את התורה בכתב הזה, ולא בכתב העברי של ימי הבית הראשון.

מדגיש ד"ר משגב שלדעת החוקרים גם בכתב העברי למעשה לא היתה יכולה להינתן התורה, אלא בכתב הכנעני הקדום יותר; לפיכך, זו הפעם השניה שעם ישראל החליף את כתבו.

יש גם מחלוקת גם לגבי ה"כתב העברי" שבו ככל הנראה השתמשו השומרונים לכתובת התורה שבידיהם. כתב זה הוא פיתוח הכתב העברי העתיק, וגם הוא כבר עבר שינויים רבים ואינו נראה אותו הדבר.

מכל מקום, שמו, "עברי", נגד את התפיסה ההלכתית המקובלת, הפוסלת ספרי תורה שנכתבו בכתב זה.

לפיכך באים התנאים ומסבירים כיצד ייתכן שהכתב המקודש (האשורי) איננו הכתב האותנטי, שבו ניתנה התורה.

מסביר ד"ר משגב :

רבי ור' אלעזר המודעי מנסים למצוא "אוקימתא" היסטורית, שתשאיר את הכתב האשורי גם מקודש וגם עתיק ואותנטי; ואילו ר' יוסי, הקרוב מכולם לתהליך הריאלי, מנתק בין השנים. המקודש והאותנטי אינם בהכרח זהים, אומר ר' יוסי. המקודש הוא זה שההלכה

האמונות הוא היכן המקום הקדוש, כאשר ע"פ השומרונים הוא הר-גריזים וע"פ האמונה היהודית הוא ירושלים.

הבדל משמעותי מופיע בעשרת הדברות. בנוסח השומרוני הדיבר העשירי הוא להקים מזבח בהר גריזים, דיבר אשר לא קיים כלל בנוסח היהודי.

בשני הנוסחים של עשרת הדברות הפתיח זהה

"אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים"

פתיח זה נחשב ע"פ היהודים כדיבר הראשון וע"פ השומרונים כפתיח לדברי הא-ל בלבד

8. **הדיבר העשירי ע"פ האמונה השומרנית הוא :**

"והיה בעברכם את-הירדן, תקימו את-האבנים האלה אשר אנכי מצוה אתכם היום, בהר גריזים; וישדת אותם, בשיד. ובנית שם מזבח, לה' אלהיך: מזבח אבנים, לא-תניף עליהם ברזל. אבנים שלמות תבנה, את מזבח ה' אלהיך"

בספר עיונים בספר יהושוע, שהוא דינוני החוג למקרא בבית דוד בן גוריון (הוצאת קרית ספר תשל"א עמוד 158) דנו בעשרת הדיברות השומרניות.

9. **הנשיא השני, יצחק בן צבי לאחר מחקר בנושא**

אומר:

"כאן ברור שהשומרונים עשו מעשה זיוף, כשהכניסו וצירפו את עניין המזבח לעשרת הדברות, כדי להוכיח את קדושתו היתרה של הר גריזים...."

בידיהם עתה ספר תורה ובו כתובת שעליה הם נשענים כל הימים. לתעודה הזאת הקדישו חוקרים רבים תשומת לב. אף אני פרסמתיה במאמרי "ספר אבישע".

הם אומרים משהיא משנת 13 לכיבוש הארץ...בדקתי את ה"תשקיל" (קריפטוגרמה) ובחנתיה והוכחתי , כי אין הוא שייך לימי אבישע בו אלעזר בן פנחס, ושאינו יכול להיות שייך בכלל לתקופה קדומה. אין הוא מוקדם מהמאה התשיעית או העשירית לאחר הספירה והוא מלא טלאים על גבי טלאים , מהם מאוחרים ביותר.

10. **פרופסור טור סיני עונה שם :**

... הטופס שנישאר בארץ ישראל , שהוא בידי השומרונים הוא מזויף ...

ביין כותים, גביניהם, חמצם, ונוגע במכירת קרקעות לכותים וכו'.

לעומתם לא זו ר' שמעון בן גמליאל מעמדת הקדמונים וסבר כותים כישראל, אף הוא אמר: "כל מצוות שהחזיקו בהן כותים הרבה מדקדקין בהן יותר מישראל" ההלכה בהמשך התפתחה בכיוון שהתווה רבי עקיבא עד שבא רבי (בנו של רשב"ג, נכדו של ר"ג, ופסק: כותי כגוי. מדוע התפתחה ההלכה בכיוון זה?

מהתלמוד עולה כי ביסוד היחס הדוחה כלפי הכותים מונחים מאורעות המוגדרים בבחינת "קלקלתם מעשיכם", ששימשו מפנה בתולדות היחסים בין שתי האומות. קלקול פירושו פרישה מן המצוות ומחיי תורה. בתחילה היו הכותים בגדר ישראל פגום ואמנם בזכויותיהם המשפטיות לא נפלו כמעט מישראל אך לא כן היה מצבם החברתי השונה משל ישראל מעיקרו. כותים נאסרו לבוא בקהל בראשית ימי הבית השני ושוב לא הותרו ולא עוד, אלא שהאיסור הזה היה ידוע ומקובל על העם - בחינת מפורסמות שאינם צריכים ראיה - עד שלא הוצרכו אפילו לשנות במשנה בפירוש. רק דרך אגב נזכרו הכותים במשנה, בין ה"ספקות" האסורים לבוא בקהל. כפי שנפסק :

"אין משיאים אותן ולא נושאים מהם נשים."

הנוסח השומרוני של התורה כולל את החומש בלבד, את שאר ספרי המקרא אין השומרונים רואים כמקודשים. על פי המסורת השומרנית, עזרא הסופר שינה חלק מהטקסט המקורי של נוסח חומש התורה, ובכך למעשה גרם לקיומם של נוסחים שונים של תורת משה. השומרונים מחזיקים בנוסח התורה שלטענתם הוא העתיק ביותר בן כ-3650 שנה (13 שנה לבואם של בני ישראל לארץ כנען), כתב יד זה מכונה "ספר לפי מסורתם ספר אבישע ולטענתם את הספר כתב אבישוע בן פנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן. הספר נכתב על גבי עור מעובד של בהמה ובאמצעות תערובת דיו האופיינית לתקופה. חוקרים אשר בדקו בבדיקת פחמן את הספר, העריכו את גילו כבן 1600 וחלקם שיערו כי הוא בן 2500 שנה.

ע"פ האמונה השומרנית הספר עתיק יותר, ומיוחס לאחד משנים עשר הספרים שקיבל כל שבט בכניסה לארץ ישראל לאחר מות משה. הספר העתיק נשמר בבית הכנסת השומרוני בהר-גריזים בארון זכוכית בתנאי ואקום, ונחשף לקהל המתפללים רק בפסח שבועות וסוכות.

בין הנוסח היהודי לבין הנוסח השומרוני של התורה יש כ-6000 הבדלים, ביניהם שינויים לשוניים ורעיוניים. ההבדל המהותי המהווה את גרעין הסכסוך הרעיוני בין